

Megjegyzések a Kossuth historiográfiához

Ebben az évben ünnepeljük Kossuth Lajos születésének 200. évfordulóját. Szomorúan kell megállapítanunk, hogy a 19. század nagy magyar politikusa napjaink közgondolkodásában nem foglalja el az őt megillető helyet. Mutatja ezt az a meglehetősen lagymatag ünneplés, amely a bicentenáriumot kíséri, s amely életművét, miként halála óta oly sokszor, most is politikai civódások, és alkuk tárgyává teszi. A debreceni egyetem oktatójaként nem tudok szó nélkül elmenni amellett sem, hogy az egykor róla elnevezett egyetemet ma Debreceni Egyetemnek hívják, s mikor néhányan felvetették, hogy az integráció után az intézmény talán ismét felvehetné Kossuth Lajos nevét, a válasz az volt: a kérdés nem aktuális. Erősíti az elmondottakat az a felmérés, amit néhány évvel ezelőtt egy napilap végzett történeti múltunk jelentős személyiségeinek ismertségéről. Míg korábban Kossuth Lajost a legismertebb és legfontosabb magyar politikusnak tartották, a felmérés időpontjában már alig került be a tíz legjelentősebb történeti személyiség közé. Ebben bizonyára közrejátszott az is, hogy a Rákosi és Kádár rendszer egy hamis Kossuth-kultusz kialakítására törekedett, de a fürdővízzel együtt talán nem kellett volna a gyereket is kiönteni, hiszen az ízig-vérig demokrata Kossuth nem tehetett arról, hogy egy zsarnoki rendszer használta nevét áruvédjegynek. Meggyőződésem, hogy életműve nem tanulságok nélküli, az 1990-ben született új magyar demokrácia is sok követésre méltó elemet találna tanításaiban, eszméiben. Az évforduló nemcsak módot ad rá, de köteleességünké is teszi, hogy újra megvizsgáljuk politikáját, tetteit, írásait, s jelentőségének megfelelően helyezzük el a nemzeti panteonban.

Aligha nyílik mód rá, hogy a rendelkezésemre bocsátott időben áttekintést nyújtsak a Kossuthról szóló igen gazdag és szerteágazó történeti irodalomról. Engedjék meg, hogy feladatomat úgy értelmezhessem: lehetőségem nyílik arra, hogy megjegyzéseket fűzzek a Kossuth historiográfiához két szempontból: egyrészt igen gazdag *irodalmi tevékenységének kritikai kiadásához* s a még előttünk álló feladatokhoz, másrészt a Kossuthról szóló irodalom és Kossuth politikája *megítélésének történeti változásaihoz*.

Kossuth Lajos reformkori írásai közül – mint ismeretes – az Országgyűlési Tudósítások és a Törvényhatósági Tudósítások könyvatos formában voltak hozzáférhetők az 1830-as években, a Kelet Népeire írt Felelete pedig 1841-ben nyomtatásban is megjelent. Olvashatók voltak a Pesti Hírlapban, a

Hetilapban, az Ellenőrben és más folyóiratokban megjelent cikkei és tanulmányai is. Az utolsó rendi és az első népképviselői országgyűlésen született előterjesztései megtalálhatók voltak az országgyűlés irományai között, mivel a javaslatokat már akkor is nyomtatásban kellett betervezni. A szabadságharc bukása után Viddini szövegét már 1850-ben megjelentette Szilágyi Sándor, 1851-ben németül napvilágot látott angliai beszédeinek gyűjteménye (*Kossuth in England und seine Reden vor dem britischen Volke*), majd 1854-ben amerikai beszédeinek válogatása is. E beszédek magyarul is hozzáférhetővé váltak 1919-ben Ballagi Aladár kiadásában. Szodoray Sándor és Mészáros Károly 1868-ban kiadta fiaikhoz 1867-ben írt leveleit, de rendszeressé akkor vált Kossuth iratainak közzététele, amikor 1880-ban ő maga vállalkozott emigrációs írásai sajtó alá rendezésére. E mögött az a sanyarú helyzet állt, amibe Kossuth Turinban került. Megélhetésének biztosításához volt szükség az „Irataim az emigrációból” sorozat megjelentetéséhez. Ennek folytatásában egyre súlyosabb szembaja akadályozta, gyakran már csak úgy tudott írni, hogy egyik kezével a nagyítót tartotta, a másikkal rózta a sorokat. A sorozat a IV. kötettől kezdve a XIII. kötetig „Kossuth Lajos Iratai” címmel 1894 és 1911 között Helfy Ignác és Kossuth Ferenc kiadásában és szerkesztésével jelent meg. Ezután több mint egy évtizedig számottevően nem haladt előre a Kossuth-források publikálása, a kutatók a Kossuth Lajos Iratai mellett az 1867-ben publikált országgyűlési beszédeket és a már említett lapokat és folyóiratokat kellett, hogy használják kutatásaikhoz. Változás akkor következett be, amikor gróf Klebelsberg Kunó kezdeményezésére megindult a Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai c. sorozat, s ebben 1927–30-ban Viszota Gyula két vaskos kötetben közzétette gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal c. gyűjteményét. Ebben a modern forrásközlés szabályai szerint nemcsak Széchenyi telekdíj tervével kapcsolatos Kossuth cikkek jelentek meg, de olyan fontos írások is a 40-es évekből, mint az Adó és Adózzunk, vagy az Ellenzéki és Pecsovics. Ez a kiadvány természetesen nem helyettesíthette a reformkori írások módszeres kiadását, hiszen témájának megfelelően csak azokat a Kossuth írásokat közölte, amelyek 1841-től 1848-ig valamilyen formában kapcsolódtak Széchenyi Istvánhoz, bár szerencsére Viszota szélesen értelmezte a két politikus közötti írói és hírlapi vitát.

Elengedhetetlenül szükségessé vált Kossuth Lajos írásainak módszere összegyűjtése és kritikai kiadása. Erre vállalkozott 1948-ban az akkor még Kosáry Domokos vezetése alatt álló Keleteurópai Tudományos Intézet s meg is találta a kiadáshoz legfelkészültebb és legalkalmasabb kutatót Barta István személyében. Az első hat kötet, amely az Országgyűlési Tudósításokat tartalmazta, bevezetőjében a kiadó joggal állapíthatta meg, hogy „Kossuth Lajos művei és iratai mindmáig nincsenek teljes, rendszeres és kritikai kiadás-

ban közreadva. Így éppen az 1848-as magyar forradalom és az emigráció vezérének hatalmas életműve és történelmi szerepe maradt számos vonatkozásban ismeretlen. Az első világháború előtt még azt az anyagot sem gyűjtötték illetően egybe, ami már akkor is hozzáférhető lett volna. S midőn az 1880-ban Kossuth által megkezdett s később Helfy Ignác, majd Kossuth Ferenc által folytatott, de mindvégig hézagos „Irataim az emigrációból” utolsó (XI–XIII.) kötetében reformkori cikkeire s beszédeire került sor, kiadói észrevehetően politikai szempontból „szelídítve” a szövegeket, igen hiányos és pontatlan anyagot tettek közé. Az első világháború után megnyíltak az addig elzárt bécsi levéltárak is, de az ellenforradalmi korszak nem sietett felhasználni az alkalmat Kossuth összes műveinek kiadására. A Kossuth Lajos Összes Munkái címmel tervezett sorozatban az Országgyűlési Tudósítások mellett megjelent volna a Törvényhatósági Tudósítások, Kossuth perének iratanyaga, hírlapi cikkei, beszédei, levelezése, egyesületi és pártszervezési iratai, az 1847–48. évi országgyűlésen kifejtett tevékenysége, pénzügyminiszteri iratai, az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökeként és kormányzó elnökként tőle származó iratok. A sorozat eddig megjelent kötetei az 1830-as éveket, illetve az 1847 ősztől 1849 nyaráig terjedő időszakot ölelik fel. Barta István mellett egy kötet sajtó alá rendezésében részt vett Sinkovics István. Mindkettőjük halála óta a sorozat gondozója Pajkossy Gábor, hasonló felkészültséggel és hozzáértéssel. Sajnos az utóbbi évtized nem igazán kedvez a forráskiadványoknak, így a máig befejezetlen sorozat teljessé válásáig még várni kell, pedig nagyon fontos lenne, hogy megszülessék a 40-es évek első felének, Kossuth eszmei fejlődése szempontjából is fontos írásainak kritikai kiadása.

Történet előrelépés 1911 óta a Kossuth-emigráció forrásanyagának publikálásában is. Hajnal István még az 1920-as évek végén közzétette a törökországi Kossuth-emigráció iratait, Jánosi Dénes pedig 1940 és 1948 között két kötetben az angliai és az amerikai előadó körút dokumentumait. Koltay-Kastner Jenő az itáliai emigrációs iratokban közölt értékes Kossuth dokumentumokat. Az utóbbi évtizedekben Péter Lászlótól Tömöry Mártáig többen közöltek egy-egy értékes Kossuth levelet, az emigráció forrásai azonban még egyáltalán nem tekinthetők teljesen feltártnak.

Kossuth műveinek kritikai kiadásában még nagyon sok teendőnk lenne a következő években, évtizedekben. A bicentenárium – úgy tűnik – nem segítette e feladat megvalósítását. Be kellene fejezni a Kossuth Lajos Összes Munkái sorozatot. Csaknem fél évszázad telt el a sorozat megkezdése óta, de az eddig megjelent kötetek ellenére is azt kell megállapítanunk, hogy hiányoznak a 40-es évek első felének írásai. Hasonló kritikai kiadást igényelne annak a 45 évnek termése is, amit Kossuth az emigrációban töltött. Csak reménykedni tudunk benne, hogy lesz, aki felvállalja e nagy vállalkozás

finanszírozását, s főleg lesz áldozatkész történész kollégánk, kollégáink, akik Barta Istvánhoz, Pajkossy Gáborhoz hasonlóan ennek az ügynek szentelik életüket.

Ami a *Kossuthról szóló történeti irodalmat* illeti, legfeljebb arra tehetek kísérletet, hogy felvázoljam az elmúlt másfél évszázadban a Kossuthról és politikájáról kialakított kép főbb kontúrjainak változásait.

Kossuth alakja már a világosi fegyverletétel után a legellentéteesebb nézetek keresztüzébe került. Horváth Mihály csanádi püspök, a Szemere kormány vallás és közoktatási minisztere 1871–72-ben tette közzé három kötetes munkáját Magyarország függetlenségi harcának történetéről liberális szemlélettel, s Kossuth szerepének nem kritikátlan, de elismerő ábrázolásával. Megértő ábrázolása olvasható az eseményeknek Szilágyi Sándor 1850-ben és Irányi Dániel 1858-59-ben franciául megjelent összefoglalásában is.

Ugyanezt nem mondhatjuk el a szintén kortárs Kemény Zsigmond munkáiról (Forradalom után, 1850, Még egy szó a forradalom után, 1851). Kemény önmaga igazolására is állította, hogy a magyar nép természeténél fogva nem forradalmár, azért a császári hatalom megtorlása értelmetlen. A trónfosztás és minden forradalmi tett nem a magyar nemzet tette volt, csak Kossuth Lajosé és az ő vezetésével néhány radikális lázadóé. Kemény műveiben jelenik meg az a korábban Széchenyi által is hangoztatott vád, hogy Kossuth a higgadt racionalizmus helyett érzelmi politizálást folytatott s ez által tévútra vezette a politikai életet.

A liberális, centralista Kemény Kossuth emberi tulajdonságait s nem liberális politikai alapállását kérdőjelezte meg, s ezt mondhatjuk el Gyulai Párról is. A 19. század második felében a liberális politika érvényesült az ország vezetésében s ez a szemlélet érvényesült azokban az összefoglalásokban is, amelyek 1848–49-cel foglalkozva Kossuth politikai szerepét is mérlegre tették. Így Szeremlei Samunak a kiegyezés évében megjelent könyvében, vagy Márki Sándor összefoglalásában, amely a Szilágyi Sándor-féle millenniumi összefoglalás része volt.

A dualizmus korában azonban, a konzervatív ideológia jegyzékben olyan elemzés is megjelent – pl. Asbóth János tollából – amelyik Kossuth Lajost liberalizmusa miatt nem tudta elfogadni. Mások Kossuth konzervatív ellenfeleit dicsőítették megfontolt politizálásuk és nézeteik miatt.

Új helyzet alakult ki az első világháború után a trianoni békével. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy Kossuthot és a kossuthi politikát két oldalról, jobbról és balról is támadás érte. Az egyik Szekfü Gyula nagyhatású művében, a Három nemzedékben, a másik az ekkor már halott Szabó Ervin Társadalmi és pártharcok az 1848–49-es magyar forradalomban c. 1920-ban megjelent könyvében.

Szekfű nemcsak Kossuth Lajost, de a magyar liberalizmus három nemzedékét kárhoztatta azért, hogy letértek a Széchenyi István által kijelölt útról, a nemzeti konzervativizmus útjáról, s ez a politika óhatatlanul Trianonba toroklott. Figyelmen kívül hagyva Kossuth emigrációs elképzeléseit s a nemzetiségi kérdésben megváltozott nézeteit, elsősorban azt rója fel hibájául, hogy elutasította a hazai nemzetiségek törekvéseit, kortársainak többségével együtt figyelmen kívül hagyta Széchenyi figyelmeztetéseit. Úgy vélte, hogy a szabadság és ész liberális bajnokai mindenütt tehetetlenek voltak a nemzetiséggel szemben. Részben megismételve és összefoglalva Kemény, a centralisták és a konzervatívok vádjait, Kossuthot azért kárhoztatta, mert a liberális radikálisok élére állt. Mély ellentétet vélt felfedezni Batthyány és Kossuth között, mert úgy látta, hogy a miniszterelnök harcolt „az elvakult sovinizmus, a forradalmi liberalizmus pártja, s annak nem annyira irányító, mint magával sodort, a lelkesedés pillanataiban megittasult vezére Kossuth ellen.”

A Három nemzedék még a Vízota-féle forráspublikáció előtt jelent meg, de nem állíthatjuk, hogy a kötetéhez terjedelmes bevezetőket író Vízotát nem ugyanaz a nézetrendszer vezette volna, mint Szekfű Gyulát. Talán nem felesleges idézni Vízota végső konklúzióját. „Ha az országgyűlés 1848 márciusában hallgatott volna Széchenyire, a nagy vérontás nem következett volna be, de a nemzet Kossuth felirati javaslatát fogadta el, amely azután maga után vont a felelős minisztérium alakítását, és minthogy nem gondoskodtak a *pragmatica sanctio* további pontos értelmezéséről, ez tág teret nyújtott a kételyeknek, a rosszakaratú aknamunkának, Kossuth és követői részéről az izgatásoknak és végül temérdek véráldozatot követelt. E véráldozatokért Kossuth is felelős a történelem előtt.” Kossuth felelőssége mellett fel sem merült annak a királynak a felelőssége, aki a saját országa ellen viselt háborút. A két világháború közötti Magyarországon sokféle eszközzel ápolták a Széchenyi kultuszt, s ezt csak Kossuth ellenére tudták elképzelni.

Sokkal kisebb hatása volt Mályusz Elemér Szekfű koncepcióját megkérdőjelező tanulmányának „A reformkor nemzedéke”-nek, amely éppen nem a hanyatlást, hanem a társadalmi emelkedést emelte ki az első reformnemzedék életében s a rendi kisnemesi politikus Kossuth Lajosban éppen azt tekintette előremutatónak, amit Szekfű Gyula kifogásolt.

Szabó Ervin 1920-ban megjelent könyve éppen az ellenkezők miatt marasztalta el Kossuth Lajost, mint Szekfű. Ő nemhogy forradalmi radikális vezért nem látott Kossuthban, de úgy vélte, hogy 1848–49-ben nem volt polgári átalakulás az országban, mert Kossuth és társai a hagyományos nemesi rendi politizálást folytatták és csak saját osztályérdekeiket, védelmezték a jobbágyfelszabadításban és a nemesek kármentesítésében is.

Az 1930-as években felnövekvő új történész nemzedéket a történeti jelenségek és személyiségek sokoldalú és árnyalt megközelítése jellemezte. Jó

példája ennek Kosáry Domokos „Kossuth Lajos a reformkorban” c. könyve. Kosáry Szekfű tanítványa volt, mégis az általa rajzolt kép Kossuth reformkori működéséről sokkal árnyaltabb annál, ami a Három nemzedékben, vagy a Hóman-Szekfű-féle Magyar történetben olvasható. Nemcsak a sérelmi politikát folytató Kossuth bontakozik ki ábrázolásából, de a reformkori kisnemeség új politikai szerepfelfogása, a társadalmi átalakulás iránti elkötelezettsége is. Az új generáció erősen társadalomtörténeti érdeklődésű volt, s a társadalmi változásokért elkötelezett Kossuth iránt jóval megértőbbnek mutatkozott az elődöknél.

Új fordulat következett be 1948–50 táján, amikor a magyar történetírásban nemcsak megjelent, de hegemon helyzetbe is került a marxista felfogás. A régi (akár idős, akár fiatal) történetírók kikerültek az Akadémiáról, az újak az osztályharcot a tudomány területén (is) vívták. Megsemmisítő bírálatban részesítették, pl. Eckhart Ferenc 48-ról írott könyvét, vagy a Szabó István szerkesztette köteteit Debrecenről, a szabadságharc fővárosáról. Rövidesen megszületett az új szemléletű Kossuth életrajz Lukács Lajos–Mérei Gyula–Spira György tollából. Ugyanebben az évben, Kossuth Lajos születésének évfordulóján kétkötetes emlékkönyv jelent meg a tanulmányok furcsa egyvelegével. Ebben jelent meg Szekfű Gyula történetírói hatyúdala az öreg Kossuthról, gazdag forrásanyag alapján, s jóval toleránsabb és megértőbb szellemenben, mint a Három nemzedékben, igaz nem Kossuth politikája, hanem személye iránt. Voltak a kötetben adatgazdag műhelymunkák, mint a Sinkovics Istváné, a Kosáry Domokosé vagy az I. Tóth Zoltáné, s olyanok is, amelyek az aktuális osztályharc történeti igazolására születtek, mint az Andics Erzsébeté. Ebben és az 1948-ban megjelent Forradalom és szabadságharc 1848–49. c. kötetben érhető tetten az új marxista történetírás Kossuth képe, amely furcsa egyvelege Szabó Ervin már idézett munkájának és Révai József emigrációban született írásainak, de sajátos módon nem független a konzervatívok és Szekfű Kossuth képétől sem, csak éppen fordítva: azért dicséri Kossuthot – ugyanolyan leegyszerűsítő módon – amiért a konzervatív felfogás bírálta. Kossuth nem a rendi politika folytatója (Révai ezért kritizálta Szabó Ervint), de nem is forradalmár hős, mert nem tudta – úgy mond – osztálykorlátait levetközni. 1848–49-ben Kossuth egy polgári forradalom vezetője, de nemesi korlátokkal s ezért soha nem lehetett magyar forradalom Robespierre-je. Jellegzetes terméke e – később másokat is „megtermékenyítő” – felfogásnak Mód Aladár terjedelmes tanulmánya, amely még címében is utalt Szabó Ervin könyvére (Pártharcok és a kormány politikája 1848–49-ben). Kossuth addig volt haladó politikus, míg a nálánál radikálisabb baloldallal szövetkezett, ennek a szövetségnek a felbomlása a szabadságharc bukásához vezetett. Még éveken át érvényesült az a szemlélet (egyeseknél talán ma is), hogy Kossuthot balról kell bírálni, s a mérce, ami-

hez Kossuthot mérni illett a márciusi fiatalok radikalizmusa, Tánicsics földosztó buzgósága vagy kárpótlás nélküli jobbágyfelszabadítása, a Madarász fivérek harcossága.

Szerencsére ez az osztályharcos elkötelezettség még jóval a rendszerváltás előtt oszlani kezdett. A nagy forráskiadványok segítséget nyújtottak a lehiggadt és árnyalt Kossuth kép megalkotásához. Bár az 1960-as években az ún. „nemzet” vitában Molnár Erik a nemzeti szabadságküzdelmeket retrógrádnak tekintette. Így marxista alapon Szekfű véleményét elevenítette fel, a reformkor és 1848 társadalmi törekvéseinek benne Kossuth Lajos szerepének feltárását és igazabb megismerését nem tudta meggátolni. Ezen az idősebb generáció: Barta István, Sinkovics István, Szabó István, Kosáry Domokos, Szabad György, Spira György, Varga János mellett a fiatalabbak is eredményesen munkálkodtak (Gergely András, Pajkossy Gábor, Erdődy Gábor, Frank Tibor, Hermann Róbert, Veliky János és sokan mások, hogy a jelen lévőkről ne essék szó.) Egy-egy hosszúra nyúlt vitában (pl. Lukács Lajos Szabad György elleni támadásaiban) még kísértett a múlt, úgy vélem azonban, hogy a Kossuth kutatás már évtizedekkel ezelőtt kilábalt a marxista ideológia betegségéből, főként azért, mert hű maradt a forrásokhoz és tárgy-szerű volt. Ez az alapállás igen kiváló művek születését tette lehetővé az 1960-as 1980-as években. Alapvető kérdéseket tisztázott Barta Istvánnak a fiatal Kossuthról írt monográfiája, Varga Jánosnak az 1840-es évek reformmozgalmának jellegéről illetve a jobbágyfelszabadításról írt könyvei, Spira Györgynek Kossuth alkotmánytervéről megjelentetett munkája. Szabad György Kossuth életrajza, s néhány hónappal ezelőtt megjelent újabb összefoglalása egy majdani nagy monográfia alapvetésének is tekinthetők. Gazdagabb lett a hazai Kossuth irodalom Deák István Amerikában született, új szempontokat is tartalmazó könyvével is.

A sort azért nem folytatom, mert már eljutottunk napjaink történetírásához, amely a fiatalok révén nagy reményekre jogosít, akik remélem be is váltják ezeket a reményeket, hiszen a rendszerváltás révén megszabadulhatnak minden ideológiai kötöttségtől.

Befejezésül csak annyit: remélem, nem következik ismételten egy második neobarokk közszellem által meghatározott korszak, mint a két világháború között, s a reformkori vagy más történeti korszakokban élt nagyjainkat nem lehet egymás ellen kijátszani.

IRODALOM

- Asbóth János: Magyar conservatív politika. Bp., 1875.
- Barta István szerk.: Kossuth Lajos összes munkái I-VI., XI., XIII., XIV., XV. k. Bp., 1948–1966.
- Barta István: A fiatal Kossuth. Bp., 1966.
- Deák István: Kossuth Lajos és a magyarok 1848–49-ben. Bp., 1983.
- Eckhart Ferenc: 1848, szabadság éve. Bp., 1948.
- Hajnal István szerk.: A Kossuth-emigráció Törökországban. Bp., 1927.
- Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben I–III. Pest, 1871–72.
- Daniel Irányi–Louis Chassin: Histoire politique de la revolution de Hongrie I-II. k. Paris, 1859-60.
- Jánossy Dénes szerk.: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában I-II. Bp., 1940–44.
- Koltai-Kastner Jenő: Iratok a Kossuth-emigráció történetéhez. Szeged, 1949.
- Kosáry Domokos: Kossuth Lajos a reformkorban. Bp., 1946.
- Kosáry Domokos: Magyarország és a nemzetközi politika 1848–49-ben. Bp., 1999.
- Lukács Lajos: Kossuth és Garibaldi 1860-61-ben. Századok, 1958.
- Mályusz Elemér: A reformkor nemzedéke. Századok, 1923.
- Márki Sándor: Az 1848–49-ik évi szabadságharc története. (Szilágyi Sándor szerk.: A magyar nemzet története X. k. Bp., 1998.)
- Lukács Lajos–Mérei Gyula–Spira György: Kossuth Lajos. Bp., 1952.
- Pajkossy Gábor: Kossuth Lajos Összes Munkái VII. k. Bp., 1989.
- Pajkossy Gábor: Kossuth Lajos. Bp., 1998.
- Révai József: Marxizmus, népiesség, magyarság Bp., 1949.
- Sinkovics István: Kossuth Lajos Összes Munkái. XII. k. Bp., 1957.
- Spira György: A magyar forradalom 1848–49-ben. Bp., 1959.
- Spira György: Polgári forradalom (1848–49) Kovács Endre-Katus László szerk.: Magyarország története 1848–1890. Bp., 1987.
- Spira György: Kossuth alkotmányterve. Debrecen, 1989.
- Szabad György: Kossuth 1860–61-es politikájának jellemzéséről. Századok, 1959.
- Szabad György: Kossuth Lajos üzenetei. Bp., 1994.
- Szabad György: Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében. Bp., 1977.
- Szabad György: Kossuth irányadása. Bp., 2002.
- Szabó Ervin: Társadalmi és pártharcok a 48–49-es magyar forradalomban. Bp., 1949.
- Szabó István szerk.: A szabadságharc fővárosa Debrecen 1849 január–május. Debrecen, 1949.
- Szeremlei Samu: Magyarország krónikája az 1848 és 49. évi forradalom idejéről. I–II. Pest, 1867.
- Szilágyi sándor: A magyar forradalom története 1848 és 49-ben. Pest, 1850.
- Szekfű Gyula: három nemzedék. Bp., 1920.

- I. Tóth Zoltán szerk.: Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára I-II. Bp., 1952.
- Varga János: A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban. Bp., 1971.
- Varga János: Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején. Bp., 1982.
- Varga János: Keresztútban a Pesti Hírlap. Az ellenzéki és középutas liberalizmus elválása 1841–42-ben. Bp., 1983.
- Viszota Gyula szerk.: Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Koss Lajossal. I-II. Bp., 1927–30.
- Viszota Gyula: Báró Kemény Zsigmond összes művei XII. k. Bp., 1908.
- Viszota Gyula: Forradalom és szabadságharc 1848–49. Bp., 1948.
- Kossuth Lajos: Irataim az emigrációból I–IV. Bp., 1880–82.
- Kossuth Lajos iratai IV–XIII. Kiadta: Helfy Ignác-Kossuth Ferencz. Bp., 1894–1911.

